

BO‘LG‘USI O‘QITUVCHILARNI KASBIY TAYYORLASHDA IJODIY QOBILİYATLARNING AHAMIYATI

Axmedova Nasiba, JDPU katta o‘qituvchisi

Sh. Eshmuradova pedagogika va psixologiya yo‘nalishi 2-bosqich magistri

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo‘lajak o‘qituvchi professiogrammasi, o‘qituvchi mustaqil va ijodiy fikrlashning eng muhim komponentlaridan biri ekanligi, pedagogika va psixologiya sohasidagi mutaxassislarning pedagogik mahorati, pedagogik qobiliyat va pedagogik ijodning mohiyati, mazmuni to‘g‘risidagi fikrlari to‘liq va aniq ochib berilgan. Bo‘lajak o‘qituvchilarning sifatli tayyorlashning zaruriy sharti sifatida ijodiy qobiliyatlarni shakllantirishning mazmun mohiyati yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Professiogramma, pedagogik kompetentlik, pedagogik mahorat, pedagogik qobiliyat, pedagogik ijod, intuitiv, konstruktiv, kommunikativ, kreativlik, kompetentlik, intellektual, didaktik

O‘qituvchining kasbiy sifatlari haqidagi turli fikrlarni o‘rganishdan ko‘rinadiki, mustaqil va ijodiy fikrlash o‘qituvchi professiogrammasining hozirgi sharoitdagi doimiy va eng muhim komponentlaridan biri sanaladi. Buni professionalizm masalalari bilan shug‘ullanadigan psixologlar ham ta’kidlaydi. XXI asr o‘qituvchisining obrazini tasavvur qilishga urinishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, V.I.Andreyev pedagogning ideal shaxsi tasvirini keltiradi: uning fikricha ziyoli shaxs, ma’nan boy shaxs, ijodkor shaxs, insonparvar shaxs, erkin shaxs, faol fuqaro, raqobatbardosh shaxs, madaniyat kishisi va tarbiyachilik, o‘qituvchilik, metodik, tadqiqotchilik ishini yuqori darajada bajaradigan shaxsni birlashtiradi [1]. Pedagogik turkum adabiyotlarda pedagogning professionalizmi ko‘pincha professional – pedagogik madaniyat tushunchasi bilan bog‘lanadi. Uning strukturasi turli: ijtimoiy-pedagogik, ilmiy-pedagogik, shaxsiyatli

(pedagogik pozitsiya, kasbiy malakalar, xulq, ijoddagi yutuqlarning integratsiyasi) darajalardan iborat.

O'qituvchiga qo'yiladigan kasbiy talablarni uchta asosiy kompleksga birlashtirish imkonini beradi. Bular: umumfuqarolik sifatlari; o'qituvchi kasbining o'ziga xosligini belgilovchi sifatlari; fan (ixtisoslik) bo'yicha maxsus bilim, malaka va ko'nikmalar. Pedagogik madaniyatni oshirishning eng ta'sirli omili va stimuli ham o'qituvchi va pedagogika oliy o'quv yurt talabasining pedagogik ijodga jalb qilinganligi, produktiv o'z - o'zini namoyon qilishga, innovatsion faoliyatga, tadqiqotchilik izlanishiga jalb etilganligi sanaladi. Pedagogik mehnatning ijodiy tadqiqotchilik xarakteriga o'tmishning buyuk pedagoglari (A.Disterveg, Y.A.Komenskiy, I.G.Pestalots), va psixologlari (P.P.Blonskiy, A.S.Makarenko, V.A.Suxomlinskiy, K.D. Ushinskiy, S.T.Shatskiy) ham e'tibor qaratgan. K.D.Ushinskiy pedagogning ishi boshqa har qanday ishdan ko'ra ko'proq ko'tarinkilikka muhtojligini ta'kidlagan. P.P.Blonskiy fikricha, yangi maktab - o'qituvchining o'zining hayot va ijod maktabi. S.T.Shatskiy ta'kidlashicha, ta'lim jarayoni bolalar kabi jonli, faoliyatli, bir shakldan boshqasiga o'tadigan, harakatlantiruvchi, izlovchi bo'lmag'i kerak. Bir necha o'n yillikdan beri alohida tushuncha – pedagogik mahorat mavjud. Pedagogik ijodning obektiv zarurati haqida gapirish mumkin, hal qilinayotgan vazifalarning murakkabligi va serqirraliligi, konkret pedagogik vaziyatlarning favqulodda xilma – xilligi bunga asos bo'ladi. Masalan, pedagogik ijod, avvalo, pedagogning o'quv – tarbiya ishlarining yanada ratsional yo'llarini izlashga qaratilgan faol mehnat jarayoni, pedagogik muammolarning samarali yechimi. Bu pedagogik faoliyatning shunday holatiki, unda o'qituvchi ko'p narsani ko'r – ko'rona olmay, balki tekshiradi, tadqiq qiladi, izlaydi va fan hamda amaliyotda erishganlari asosida loyihalashtiradi o'z tajribasini yaratadi . Pedagogik ijodning namoyon bo'lish sohasi pedagogik faoliyatning asosiy komponentlari strukturasi bilan belgilanadi va uning amalda barcha tomonlarini: rejalashtirish, tashkil qilish, realizatsiyalash va natijalarni tahlil qilishni qamrab oladi. Ijodning boshqa ko'plab (ilmiy, badiiy,

texnik) turlari bilan umumiylikka ega bo'lgan pedagogik ijod ma'lum o'ziga xosliklarga ham ega. Pedagogik ijodning o'ziga xosliklarini qator mualliflar (V.I.Zagvyazinskiy, A.F.Ivanov, I.I.Leytman, V.A.Kan-Kalik, N.V.Kuzmina, N.D. Nikandrov va boshqalar) tahlil qilib berishgan [3]. V.A. Kan – Kalikning qayd qilishicha pedagogik muloqotni kuyidagi to'rtta tarkibiy kismda amalga oshirish mumkin bo'ladi. O'quvchilar bilan bo'ladigan muloqot jarayonini modellashtirish (oldindan rejalashtirish) Amalga oshirilishi lozim bo'lgan muloqotda dastlabki o'zaro munosabatlarni o'rnatish. Pedagogik jarayonda yuz berayotgan muloqotni boshqarib borish. Amalga oshirilgan muloqotni har tomonlama tahlil qilish, xulosalar chiqarish va ular asosida navbatda ko'zda tutilgan muloqotga zamin xozirlash. Yuqorida qayd qilingan har bir bosqichda o'qituvchiga ma'lum bilim, malaka va ko'nikmalar zarur bo'ladi. Modellashtirish bosqichida o'qituvchi auditoriyaning bilim darajasini, hususiyatlarini, auditoriya harakteri, o'quvchilarning qobiliyatlari va o'zlashti-rish darajalari, yuz berishi mumkin bo'lgan qiyinchilik va ularni bartaraf qilish imkoniyatlari inobatga olinishi maqsadga muvofikdir.

Pedagogik mehnatning o'ziga xosliklari sirasiga uning natijalarini uzoq kutish kerakligi va ular haqida faqat qisman yakunlar bo'yicha mulohaza yuritish mumkin ekanligi kiradi. Bu o'ziga xoslik o'qituvchi shaxsiga talablar qo'yadi: u pedagogik ta'sir oqibatlarini bashorat qila bilishi, muntazam ravishda kundan kunga maqsadli «ijod qilish» qobiliyatiga ega bo'lishi lozim. Pedagogik ijod o'quv – tarbiya jarayoni bilan uyg'unligi bois u doimo ijobiy natijalar berishi kerak. Salbiy natijalarga faqat xayoliy sinovlar va taxminlarda yo'l qo'yiladi, farazlarni tekshirishning qarama – qarshisidan kelib chiqib isbotlash kabi usullariga o'qituvchining amaliy faoliyatida mutlaqo yo'l qo'yib bo'lmaydi. Pedagogik ijodning eng muhim o'ziga xosligi uning ham tarbiyalanuvchilarning ham butun pedagogik jamoaning ijod jarayoni bilan bog'liqligi sanaladi. Pedagogik jamoa, ijodiy jamoa bo'lib, o'z muhitida doimiy yuzaga keladigan ziddiyat va nizolarga ega bo'lmasligi mumkin emas. Nizoli vaziyatlar va ziddiyatlarni bartaraf etish

tanqid va o‘z – o‘zini tanqidni rivojlantiradi, pedagogik vazifalarni hal qilishning yangi yo‘llari va vositalarini izlashga majbur etadi, bu esa ijodiy jarayon sanaladi. Sanab o‘tilgan xususiyatlarning ko‘pchiligini: vaqt zahirasi yo‘qligi, natijalarning uzoq kutilishi, xatolarga yo‘l qo‘yib bo‘lmasligi, tarqatishning (ommalashtirishning) qiyinligini pedagogik ijodning qiyinchiliklari sirasiga kiritish mumkin. Biroq pozitiv holatlar ham yo‘q emas. Ijod obekti va pedagogik jamoa bilan hamkorlikda ijod qilish katta rag‘batlantiruvchi potensialga ega, bu pedagogni o‘z ijodiy faoliyati doirasini kengaytirish va shaxsiy sifatlarini faol namoyon qilishga undaydi. Ijod butun pedagogik faoliyatni shunchaki qamrab olmasdan, balki o‘qituvchining professionalizmi mezonlaridan biri sanaladi ham (A.K.Markova). Bu fikrni professionalizmning psixologik adabiyotlarda mavjud ta’rifi ham tasdiqlaydi. O‘qituvchining o‘z faoliyatiga ijodiy munosabati darajasini aniqlabgina uning mehnat mazmuni va tashkil qilinishini to‘g‘ri baholash mumkin. Pedagogik ijodning o‘ziga xosliklaridan biri pedagogik ijodning mazmuni hamisha betakror, noyob bo‘lgan insonni yaratishdan iborat ekanidadir. Bundan tashqari, pedagogik ijod individual xarakterga ega va hisobga olinishi va tarqalishi yomon kechadi. O‘qituvchi bolalar bilan yolg‘iz ijod qiladi va o‘z ijodiy muvaffaqiyatlari va topilmalarini qayd etishga hamisha ham vaqt va imkon topa olmaydi. Pedagogik ijod dialektik xarakterga ega. O‘qituvchi o‘quvchilarning o‘sish va rivojlanishi jarayonida doimiy o‘zgarib turadigan sharoitda ijodkorlik qiladi. Pedagogik ijod jarayoni doimiy o‘z-o‘zini tahlil va o‘z- o‘zini baholashni talab qiladi. Biroq ijodiy harakatning dinamizmi bu kabi tahlil uchun hamisha ham vaqt qoldiravermaydi, ko‘pincha u intuitiv darajadagi qarorlar bilan almashtiriladi. Pedagogik ijodning uchta darajasini farqlaydilar: kashfiyotlar (yangi pedagogik g‘oyalarni ilgari surish va o‘quv – tarbiya ishining konkret tizimida amalga oshirish); ixtirolar (pedagogik sistemalarning ayrim elementlarini, ta’lim va tarbiya vositalari, metod va sharoitlarini o‘zgartirish va konstruksiyalash); takomillashtirishlar (ta’lim va tarbiyaning ma’lum bo‘lgan metod va vositalarini modernizatsiyalash va konkret sharoitlarga moslashtirish). Pedagogik ijod uchun zarur bo‘lgan shaxsning

xususiyatlarini ta'riflashda mualliflar asosan ikki yo'nalishdan boradilar: 1. O'qituvchi professiogrammasi bilan aynan bir narsa deb hisoblash. S.S.Zorin, N.Y. Postalyukning ijodiy qobiliyatlar klassifikatsiyasini amalda to'liq takrorlaydigan o'qituvchining ijodiy faoliyati uslub hosil qiluvchi ko'p qirralarini ko'rsatib, faqatgina ijod, bilimlar va mahorat darajasini; ijodiy intuitsiya bilan uyg'unlashgan refleksiyaning qo'shadi. S.S.Zorin fikricha, pedagogik ijod darajasi refleksiya asosida shakllanadigan o'qituvchi faoliyatining ijodiy uslubiga bog'liq bo'ladi. Fikrlashning tanqidiyligi; o'z nuqtayi nazarini asoslash; materialni muammoli bayon qilish; munozara yurita olishga qodirlik; o'z -o'zini boshqarish qobiliyati; o'qituvchining qobiliyatlariga shaxsli yondashuv; shaxsning yo'nalganligini o'qituvchining reflektiv ijodiy faolligining asosiy ko'rsatkichlari sifatida e'tirof etadi. Ikkinchi yo'nalish asosliroq sanaladi, zero psixologiyada mavjud professionalizm haqidagi tasavvurlarga mos keladi. Shunga qaramay, pedagogning kommunikativ – ijodiy qobiliyatlariga alohida e'tibor qaratiladi. Bu sohada asosiy yondashuvlar quyidagilardan iborat: - pedagogik ijod doirasida kommunikativ – ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish (V.I.Andreyev); - pedagogik muloqotda ijodkorlikni o'rganish (V.A.Kan-Kalik). V.A.Kan Kalikning fikricha, o'qituvchi namoyon qilgan muloqotdagi ijod beshta malakadan tarkib topadi, bular: informatsiyani yorqin va obrazli bera olish; tashqi ko'rinishidan o'quvchining psixik holatini tushuna bilish; bolalar bilan o'zaro munosabatlarni mohirona qurish va rivojlantirish; sherigiga mohirona ta'sir ko'rsatish va u bilan o'zaro hamkorlik qilish; o'zining ruhiy holatlarini boshqarish, psixik to'siqlarni bartaraf qilish va optimist bo'lish. Muallif o'qituvchi oldida turgan kommunikativ vazifalarni, muloqot strukturasi va uni boshqarishni to'siqlar va kommunikativ ilhom (ko'tarinkilik)ning rolini batafsil o'rganadi. Hamkorlik pedagogikasi doirasida o'quvchilar bilan o'zaro munosabatlarda ijodiy uslubni o'rganish (N.A.Lochnikova). pedagoglar va o'quvchilarning o'zaro munosabatlari turli uslublari orasida Demak, yakun yasaymiz. Pedagogik mehnatning ijodiy xarakteri o'tmishning mashhur pedagoglari tomonidan ham e'tirof etilgan, ijodiy tarkibiy

qism o'qituvchining professiogrammasida doimo mavjud bo'lgan, «pedagogik ijod» tushunchasi yuzaga kelgan va iste'molda barqaror o'rnashib qolgan. . Pedagog uchun, shuningdek, kommunikativ – ijodiy qobiliyatlarning roli muhim ekani ta'kidlanadi. Demak, o'qituvchi pedagogik ijodda yuqori cho'qqilarni zabt etishi uchun quyidagi mantiqiy zanjirni o'tish zarur: shaxsning umumiy ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish – pedagogik ijod qobiliyatlarini kuchaytirish – pedagogik faoliyatda professionalizmga yaqinlashish. Shu tariqa, shaxsning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish, bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi zaruriy sharti sifatida namoyon bo'lishi tabiiy. O'qituvchi tomonidan muloqot mavzusi mazmun va moxiyat jihatidan atroflicha o'rganilishi, fikran o'quvchilar bilan muloqot o'rnatib ko'rilishi, o'quvchi misolida maskur mavzuning ular tomonidan o'zlashtirilishining extimolliklari va imkoniyatlarining turli variantlarini qilib ko'rish samarali natija beradi.

ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1988 - 238 с.
2. Гоноболин Ф.И. Книга об учителе. М.: Просвещение, 1965. - 260 с. 3. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом мышлении: Кн. для учителя. -М.: Просвещение, 1987. 190 с.
4. Кормен Т., Лейзерсон Ч., Ривест Р. Алгоритмы: Построение и анализ. -М.: МШМО, 2001. 960 с.
5. Ахмедова Насиба Ачиловна, СОҒЛОМ МУҲИТ –СОҒЛОМ ОИЛА ТАЯНЧИ. <https://history.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/2966/1982>
6. Axmedova, N. (2022). KICHIK MAKTAB YOSHDAGI O'QUVCHILARDA TA'LIM JAROYONIDA MOTIVATSIYANING O'RNI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 2(6). извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/5270>
7. Achilovna, A. N., & ugli, K. S. F. (2022). Information Technologu in the Professional Development of Modem Teachers. *International Journal of*

Discoveries and Innovations in Applied Sciences, 2(2), 73–77. Retrieved from <https://openaccessjournals.eu/index.php/ijdias/article/view/1054>

8. Shirin Kamolova, РАСШИРЕНИЕ И РАЗВИТИЕ НАУЧНОЕ МИРОВОЗЗРЕНИЕ СТУДЕНТОВ, Журнал Педагогики и психологии в современном образовании: № 1 (2020): *Journal of Pedagogy and psychology in modern education*

9. Shirin Kamolova, САМОВОСПИТАНИЕ – ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ ГАРМОНИЧНО – РАЗВИТОГО ПОКОЛЕНИЯ, Журнал Педагогики и психологии в современном образовании: № 1 (2020): *Journal of Pedagogy and psychology in modern education*

10. Shirin Kamolova, ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ МИРОВОЗЗРЕНИЯ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ СЕННОСТЕЙ, Журнал Педагогики и психологии в современном образовании: № 1 (2021): *Zamonaviy ta'limda pedagogika va psixologiya fanlari*

11. Kamolova, S. U., Shakarbaeva, S. A., Yuldashev, S. A., & Ochilov, C. Q. (2020). The Essence Of The Content Of Enriching The Scientific Outlook Of Future Teachers. *Essence*, 29(8), 3593-3598.

12. Kamolova, Shirin Usarovna, & O'Skanov, Mirsaid (2022). BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHILARINING KOMMUNIKATIV QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISH JIHATLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (2), 676-681.

13. Kamolova, Shirin Usarovna, & Axmedova, Fotima Xurramovna (2022). SOG'LOM SHAXS HAYOTIDA PSIXOLOGIK XIZMATNING O'RNI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (2), 630-636.

14. Nuriddinovna, K. S., & Meliyevna, P. N. (2022). Characteristics of Environmental Education Issues in Avesto. *International Journal of Discoveries and Innovations in Applied Sciences*, 2(2), 69–72. Retrieved from <https://openaccessjournals.eu/index.php/ijdias/article/view/1053>

15. Axmedova Nasiba Achilovna 2022. ZO‘RAVONLIK TURLARI VA UNING OILA MUHITIGA TA’SIRI. 117-119 betlar
- 16.Ахмедова Насиба Ачиловна, СОҒЛОМ МУҲИТ –СОҒЛОМ ОИЛА ТАЯНЧИ.<https://history.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/2966/1982>
- 17.Karshibaeva Dilfuza Burlievna (2020). CRITICAL THINKING IN ADOLESCENTS. Евразийский Союз Ученых, (12-1 (81)), 4-5.
- 18.Karshibaeva, D., & Sattarova, F. (2020). CRITICAL THINKING IN ADOLESCENTS. EurasianUnionScientists, 1(12 (81)), 4-5.
- 19.D.Qarshiboyeva.Improving Family Literacy Relationship depending on psychological education at school and family environment. <https://ijiemr.org/downloads/Volume-10/ISSUE-3>